

Hvad ser du?

Flere gange er jeg blevet opfordret til at skrive mine erindringer, men det har jeg intet kald til.

Hvis jeg skulle skrive om mit liv, ville tiden under besættelsen indtage en væsentlig plads. Jeg var da embedsmand i centraladministrationen og deltog ikke i modstandsbevægelsen. Var det rigtigt, eller var det at svigte?

Det er der skrevet adskilligt om i årene efter krigen. Men ingen, der ikke selv skulle vælge i disse svære år, er i stand til at sige noget af betydning. Lad mig i de følgende linier sige lidt herom ud fra min egen stilling-tagen.

*

Et afgørende valg traf jeg i 1943, da ministeriet var ophørt med at fungere, og kongen i realiteten var interneret på *Sorgenfri* slot. Da blev alle embedsmændene i hvert ministerium sammenkaldt for at sige, om de ville fortsætte deres arbejde under et departementschefsstyre, d.v.s. et upolitisk styre, der skulle repræsentere befolkningen og varetage dens interesser overfor besættelsesmagten. Departementscheferne skulle administrere gældende lov og handle i overensstemmelse med dansk retsopfattelse. De kunne naturligvis ikke udstede love, men domstolenes præsidenter havde udtalt, at departementscheferne kunne udstede »lovanordninger«, altså nye bestemmelser, hvor dette skønnedes strengt nødvendigt, og at domstolene ville respektere sådanne og dømme efter dem.

Det blev fremhævet, at et departementschefsstyre ville skåne befolkningen for uendeligt meget. Alternativet var, at tyskerne overtog ministerierne.

Det overvejende flertal af embedsmænd var straks villige til at fortsætte – jeg og en, hvis navn jeg ikke her skal nævne, var de eneste i mit ministerium, der sagde, at vi fandt, der måtte være en grænse for, hvor føjelige vi kunne være, og at denne grænse nu var nået.

Så opstod det rent personlige spørgsmål: skulle jeg nu, da det blev vedtaget at fortsætte under departementscheferne, selv træde tilbage, eller skulle jeg fortsætte med mit arbejde? Jeg valgte at fortsætte.

Var det at svigte? Det ville mange af modstandsbevægelsens folk hævde.

*

Departementschefsstyret viste sig at være yderst kompetent. Til Danmarks Bedste kaldte historikeren *Jørgen Hæstrup* sit store tobinds-værk om de næsten to års departementschefsstyre fra 1943 til 45. Undenrigsministeriets direktør *Nils Svenningsen* repræsenterede dette styre overfor besættelsesmagten, først og fremmest dr. *Best*, og gjorde det med overlegen værdighed og fasthed.

Da jøderne skulle arresteres og føres til tysk koncentrationslejr, var det godt, at der fandtes en dansk administration, der i tide kunne advare dem og også træffe foranstaltninger til deres redning.

Departementschef *H. H. Koch*, som jeg kendte ganske godt, blev af admiral *Vedel* anset for den mest kompetente af dem alle.

Han etablerede en hjælpeorganisation for de danskere, deriblandt de danske jøder, der var ført til tysk koncentrationslejr, og gjorde det så begavet, at tyskerne ikke vovede at lægge hindringer i vejen for denne hjælp. Derved reddede han mange menneskers liv. Han tilvejebragte også ved hjælp af nogle for tyskerne skjulte bevillinger på finansloven økonomisk støtte til de familier, der havde mistet deres forsørger, og endelig havde han som den eneste af departementscheferne forbindelse til modstandsbevægelsens frihedsråd.

Da tyskerne i 1944 arresterede politiet og sendte dem til tysk koncentrationslejr, opstod en nærmest uoverskuelig krise. Skulle departementscheferne nu træde tilbage? Mange politikere, deriblandt den afgående statsminister *Vilhelm Buhl*, ønskede og tilrådte det. Adskillige af departementscheferne ønskede det også. Men *Nils Svenningsen* rejste det spørgsmål, om befolkningen som helhed også ønskede det, og tilkaldte derfor repræsentanter for L.O. og arbejdsgiverne, for folkekirken og kulturlivet, m.v. og modtog fra dem den besked, at de helst så, at departementscheferne fortsatte, fordi disse bedst kunne føre statsskibet igennem de stormfulde vande.

De sidste 10 måneder inden tyskernes kapitulation var forfærdelige, fordi *Hitler* havde givet ordre til en skånselsløs terror. Der skulle skydes 10 danskere for hver tysker, som modstandsbevægelsen dræbte. I denne tid, som eftertiden ikke kan sætte sig ind i, udviste departementscheferne en beundringsværdig fasthed og koldblodighed. De foreholdt uafladeligt tyskerne

deres løfter og brud på disse – og dr. *Best* stod gang på gang afsløret – men *Svenningsen* bevarede den diplomatiske omgangstone og forløb sig i modsætning til tyskerne aldrig. Således udviste han den danske sags uendelige moralske overlegenhed.

*

Skulle jeg alligevel have nedlagt mit embede og fulgt mine egne ord i 1943, da departementschefsstyret begyndte?

Svenningsen og de andre departementschefer blev jo af modstandsbevægelsen efter krigen beskyldt for samarbejde med besættelsesmagten.

Jeg selv blev aldrig anklaget, end ikke af de modstandsfolk, som havde spurgt min første hustru *Thyra* og mig, om de måtte bruge vor lejlighed i Gammeltoftsgade 16 til nogle sammenkomster. Det havde vi i og for sig ikke noget imod, men vi sagde, at vi ikke selv var i stand til at dræbe noget andet menneske og derfor ikke kunne gå med våben. Så blev det ikke til noget. Lederen af denne modstandsgruppe stod os nær og sagde efter besættelsens ophør til os: »I gjorde ret!«

Jeg blev altså ikke anklaget af andre – men anklagede min egen samvittighed mig for det valg, jeg traf i 1943, da jeg alligevel gik med til at fortsætte i centraladministrationen?

Hertil kan jeg »kun« svare, at *Thyra* og jeg bad til Gud og følte, at jeg skulle fortsætte.

*

Meget tidligt under besættelsen blev det klart for os, at vor opgave først og fremmest var *bønnens*. Vi mødtes undertiden om morgenen til fælles bøn med en lille flok venner, til andre tider om aftenen, næsten altid i et privat hjem.

Det gjorde os i andres øjne noget »verdensfjerne« og »urealistiske«, næsten »udeltagende« i det, som optog hele folket – men vi oplevede og erfarede den skjulte tjenestes herlighed og betydning.

Det var i denne tid, Gud forberedte mig til mit livs kald, men det forstod jeg ikke selv.

I vore mørkelagte stuer for nedrullede gardiner begyndte jeg aften efter aften at lytte til Guds røst, især hos profeten *Jeremias*.

Og det blev mit livs hovedopgave at

lytte – men det kan man vanskeligt forklare andre.

*

Efter besættelsens ophør blev der en op-hidset diskussion om, hvad der havde været »det rigtige« at gøre i de mange forskellige kriser, der opstod – og diskussionen er endnu ikke færdig.

Hvad burde regeringen og kongen have gjort tidligt om morgenen d. 9. april, da tyskerne overskred grænsen og truede med at bombardere *København*, hvis der blev ydet militær modstand?

Danmark kunne formentlig have gjort modstand en eller to dage. Det ville have kostet strømme af blod og ødelæggelser. Burde regeringen have valgt dette af nationale hensyn og for at markere, at vi nu var en krigsførende nation? Det er der mange, der mener.

Men regeringen valgte at kapitulere, dels fordi den vidste, at Danmark er umulig at forsvare imod en militær stormagt, da landet ikke har naturlige forsvarsområder, dels fordi den ikke ville sende tusinder af landsmænd i døden for en håbløs sag.

Mon nogen, der ikke selv sad med det konkrete ansvar for hele landets skæbne i disse forfærdelige morgentimer d. 9. april 1940, er i stand til at udtale den absolutte sandhed, altså hvad det rigtige havde været?

Mon nogen, der ikke selv sad med departementschefernes tyngende ansvar i årene 1943-45, kan udtale sig med sikkerhed om, hvad de burde have gjort eller undladt at gøre?

Jeg ved ikke, om nogen i regeringen bad til Gud d. 9. april, eller om nogen af departementscheferne senere gjorde det. Jeg tror, at nogle har gjort det. Kongen gjorde det i hvert fald.

Jeg selv gjorde det – og mangfoldige andre gjorde det.

*

Var modstand det eneste rigtige? Det hævdede modstandsbevægelsen. Den betragtede regeringens og departementschefernes forhandlingspolitik som noget foragtligt.

Modstandsbevægelsen vandt i stadig stigende grad folkets beundring og sympati. Der fandtes mange enestående mænd og kvinder i dens rækker, og *Frihedsrådet* blev i krigens afslutning et styre, som folket lyttede mere til end til departementscheffstyret.

Når man læser de sidste breve, som de dødsdømte skrev til deres pårørende nogle timer før henrettelsen, får man et be-

tagende indtryk af deres moralske mod og for manges vedkommende deres tro på Gud.

*

Der er næppe tvivl om, at alle (bortset fra de få danske nazister) ønskede at handle og optræde *til bedste for Danmark*.

Det gælder regeringen; det gælder departementscheferne, og det gælder modstandsbevægelsen. Men opfattelsen, af hvad der var til landets bedste, kunne og kan man endnu ikke enes om.

De mest følelseskolde og kyniske repræsentanter for forhandlingspolitikken (især udenrigsminister *Erik Scavenius*) betragtede modstandsfolkene som tåber. Danmarks skæbne blev efter hans opfattelse ikke afgjort i Danmark, men på de slagmarker, hvor tyskerne og stormagterne sloges om magten. Med fuldendt kynisme forhandlede han derfor med tyskerne, bl.a. udenrigsminister *Rippentrop*, og spillede ham mangt et puds. Han ville uden tvivl Danmarks bedste, men havde ikke forståelse for de nationale følelser og anså dem for sentimentalitet i realiteternes barske verden.

Andre tilhængere af forhandlingspolitikken forstod godt modstandsbevægelsen, men forstod ikke dennes foragt for politikerne og departementscheferne. De syntes også, modstandsbevægelsen gik for vidt, især når frihedsrådet uden egentlig retssag afsagde dødsdomme over kollaboratorer og fuldbyrdede dem. Den senere undervisningsminister, professor *Hartvig Frisch* kaldte det for mord og vakte naturligvis frihedsrådets vrede.

Andre satte spørgsmålstegn ved ægt-heden af frihedsrådets nationale samvittighed, fordi der i rådet sad kommunister, der indtil *Tysklands* angreb på *Rusland* havde gjort *England* skyldig i besættelsen af Danmark.

Det er umuligt at beskrive de mange forskellige nuancer i opfattelsen af, hvad der var det rigtige, og retsopgøret efter besættelsen blev en sørgelig historie.

Det var en gave, at Thyra og jeg kunne bede sammen til Gud. Jeg er vis på, det var gået mig galt, hvis ikke vi havde kunnet det, idet jeg er alt for hurtig til at træffe en beslutning og alt for nem at overtale.

En af Thyras gode venner fra hendes barndoms- og ungdomstid i Hjørring, *Michael Christian Rottbøll*, var en af de første, der mistede livet – han var allerede i 1941 en ledende mand i modstandsbevægelsen og blev skudt af en dansk betjent under en ulykkelig hændelse.

Thyras Fader, overlæge *Mogens Fen-ger*, måtte gang på gang forhandle med besættelsesmagten, fordi han som læge-

foreningens formand var den eneste danske læge, der fik lov til at tilse dem, tyskerne havde arresteret. Det var også ham, der behandlede kong *Christian*, da han var faldet af hesten og kommet alvorligt til skade. Min svigerfader blev efter besættelsens ophør beskyldt for unational optræden – en aldeles ubegrundet anklage, som også blev afvist.

*

Når lidenskaberne og følelserne er i oprør, kan ingen sige, hvad der er det eneste rigtige. Når uret og vold hersker, er det svært at finde vejen derigennem.

Når jeg tænker tilbage på de fem besættelsesår, kan jeg kun komme til det resultat, at Gud styrer nationernes skæbne – og at det var Ham, der styrede Danmark igennem og bevarede dets frihed og selvstændighed. Han lyttede til dem, der bad til ham. Det var en lykke at få lov til det.

At bede til Gud gør det umuligt af *foragte* noget andet menneske. Jeg kunne ikke ringeagte nogen politiker eller departementschef – i en vis forstand måtte jeg beundre mange af dem. *Nils Svenningsen* blev truet på livet og modtog adskillige anonyme breve, der lod ham forstå, at han var en landsforræder, der nok skulle få sin fortjente straf. Han var ganske uforfærdet og cyklede hver dag ubeskyttet fra sit hjem til udenrigsministeriet. Så vidt jeg ved, lod departementschef *H. H. Koch* en kobberdør sætte op bag ved indgangsdøren af træ, for så havde han mere tid til at slippe væk, hvis *Peter-gruppen*, der gik omkring og nedskød kendte mænd, kom på besøg.

At bede til Gud gør det også umuligt at *hade* noget menneske. Men det giver ikke et forståeligt svar på lidelsens gåde i menneskehedens historie. Vi var under besættelsen vidner til det ufattelige – hvorfor tillod Gud, at hundredvis af danske jøder, politibetjente og andre blev sendt i de forfærdelige koncentrationslejre – og hvorfor tillod han, at millioner af jøder blev tilintetgjort i disse lejre?

*

De fem år førte til, at mange kom til det resultat, at Gud er død. Når så grusomme ting får lov til at ske, kan der ikke være nogen god, kærlig og almægtig Gud.

Det resultat kom vi ikke til, selv om vi ikke kan forklare, hvorfor Gud tillod sataniske mennesker at gennemføre så forfærdelige grusomheder.

Vi fik lov til at bede – fik lov til at blive bevaret i Kristus – fik lov til at bevare troen.

*

Efter besættelsen sagde den dansk-norske forkynner *Mundus*: »Jeg har oplevet to verdenskrige – nu kan det være nok!«

Sådan er det imidlertid endnu ikke, thi vi nærmer os den tid, da menneskene skal dåne af rædsel over de ting, som kommer over jorderige, thi himmelens kræfter skal rystes.

Det er i den forbindelse, Herren siger: »Mon Menneskesønnen skal finde troen, når han kommer igen?«

Men det er også i denne forbindelse, Han siger: »Når dette begynder at ske, skal I løfte jeres hoveder, thi jeres forløsning nærmer sig!«

Hvis vi kun har de synlige ting for øje, kan vi næppe undgå at forarges på Gud, når det forfærdelige sker. Men har vi den kommende herlighed, Det nye Jerusalem, de usynlige ting for øje, da kan vi løfte vore hoveder og bevare troen.

Derfor er *Esajas 26,20* et vigtigt ord til os alle. Sådan var det under besættelsen, og det vil det være, når de afsluttende rædsler bryder løs.

*

Gjorde vi altid det rigtige under besættelsen? Det kan jeg ikke hævde. Men jeg anser spørgsmålet for temmelig uvæsentligt – fordi Gud er den, der styrede – og styrer – og vil styre – og en dag lade os skue lys i Hans lys og dermed forstå alt, også det, der nu er uforståeligt.

Denne tro er en dyrebar skat, givet os af Gud selv ved sin hellige Ånd. Den er det evige liv midt i tiden. Dens vigtigste gerning sker ofte i lønkammeret.

*

Lad et brev fra en af vore gamle finske venner tale sit eget sprog herom:

»Kære venner i Herren!

I ca. tre år har jeg ikke kunnet gå, og i to uger før jul kunne jeg hverken tale eller skrive. Jeg sidder helt alene her, men føler mig ikke ensom, fordi Herren Jesus Kristus er med mig. Før jul gav Han mig, at jeg atter kan tale og skrive. Jeg er for-

visset om, at Han vil gøre noget mere. I dag læste jeg Johs. 14,1 og siden 16,23b. Efter at have læst det, kunne jeg gå otte trapper uden hjælp.

Jeg har holdt bedekreds med mig selv. Min bedekreds består således af en person. Men Herren har hørt og svaret, og jeg takker Ham. Verden er så mørk – men Kristus er verdens lys, og Han stråler klart i vore hjerter. Han kommer snart! De andre i min bønnekreds er alle gået til klarhedens land, sidst Mikko Nysten, som engang talte med dig i Hertonas kirke.«

*

Hvad en sådan ensom, gammel, prøvet kvinde betyder og udretter, kan ingen til fulde forstå, slet ikke verden, og knapt nok menigheden. Der er endnu adskillige af dem. Vi takker Gud af hele vort hjerte for hver eneste. Lad os slutte os til deres rækker!